

ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Розглядаються особливості використання юридичних конструкцій у цивільному законодавстві. Аналізуються юридичні конструкції цивільних правовідносин, цивільно-правового договору, цивільного правопорушення. На основі аналізу використання юридичних конструкцій у цивільному законодавстві пропонуються зміни в законодавство.

Ключові слова: юридична конструкція, цивільні правовідносини, цивільно-правовий договір, цивільне правопорушення.

Постановка проблеми. Галузевому законодавству відомо багато найрізноманітніших конструкцій, які вивчаються галузевими юридичними науками з огляду на свій предмет дослідження. Кількість конструкцій у законодавстві постійно зростає, тому розгляд питань, пов'язаних з сутністю, природою та значенням цього засобу творчої техніки, зокрема у цивільному законодавстві, набуває важливого значення. Будь-яка конструкція має специфіку, що обумовлена специфікою галузі права, в якій вона застосовується.

Стан дослідження. Окремі питання юридичних конструкцій досліджувались з позицій галузевих юридичних наук, зокрема, цивільного права (М.І. Брагинським, В.В. Вітрянським, Ш.В. Калабековим, В.В. Луць, В.В. Піляєвою та ін.). Основна увага у роботах цих авторів присвячена цивільно-правовому договору. Проте аналізу юридичних конструкцій саме як закріплених у законодавстві ідеальних узагальнюючих моделей структури правових явищ, створюваних для формування регулятивних, охоронних, захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності й визначеності законів та особливостям їх використання в цивільному законодавстві увага не приділялась, що й є метою даної статті.

Виклад основних положень. Юридична конструкція повинна відображати, насамперед, структурні елементи певних юридичних явищ. У ній повинна відображатися уся сукупність таких елементів, ураховуючи те, що відсутність хоча б одного з них, приведе до неповноти законодавства. Наприклад, право спрямоване на регулювання

суспільних відносин. Вони будуть врегульовані, якщо всі їх елементи (суб'єкти, об'єкти, дії, поведінка суб'єктів) знайдуть адекватне відображення у юридичній конструкції, за допомогою якої згодом будуть формуватися нормативно-правові приписи. Ось чому загальна юридична конструкція правовідносин складається з суб'єктів правовідносин, об'єктів правовідносин, суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків.

Юридична конструкція повинна відображати не тільки усю сукупність елементів правового явища, а й тип зв'язку між ними. Виявлення типу зв'язків між елементами (причинно-наслідкового або функціонального тощо) дозволяє встановити порядок їх розташування, розміщення стосовно один до другого. Юридична конструкція є відображенням певної послідовності елементів правового явища, що дає змогу логічно побудувати правовий матеріал, викласти його у певній послідовності, яка обумовлена типом зв'язку між елементами правового явища. Так, в юридичній конструкції цивільних правовідносин елементи розташовані у такому порядку: суб'єкти цивільних правовідносин, об'єкти цивільних правовідносин, цивільні права та обов'язки. У такій же послідовності здійснюється правова регламентація цивільних відносин у Цивільному кодексі України [1]. Також у ЦК України за порядком розташування елементів юридичної конструкції цивільно-правового договору (договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма) побудована регламентація окремих видів цивільно-правових договорів. Отже, юридична конструкція є відображенням усіх елементів однорідних правових явищ у їх певній послідовності. А відтак вона є відображенням їх структури.

Єдина юридична конструкція може являти собою комплекс окремих конструкцій як її складових (елементів). Оскільки ж конструкція відображає елементи однорідних правових явищ, то і поняття, що їх відображають, будуть загальними за обсягом та абстрактними за змістом. У цьому плані можна говорити про «беззмістовність» конструкцій. Конкретним же змістом її наповнює законодавець залежно від потреб правового регулювання при створенні нормативно-правових приписів. Наприклад, конструювання відповідальності без вини у цивільному праві. Тут більш загальною конструкцією є конструкція загальних підстав цивільно-правової відповідальності, якими є шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок між першим і другим, вина.

Способами закріплення юридичних конструкцій у законодавстві є текстуальний, тобто безпосередній словесний вираз у тексті законів

змісту певної конструкції, та смисловий, коли зміст конструкції виводиться шляхом логічного аналізу відповідної сукупності нормативно-правових приписів. В останньому випадку юридична конструкція реконструюється в єдине ціле за її частинами, закріпленими в різних юридичних приписах.

Аналіз Цивільного кодексу України щодо використання в ньому юридичних конструкцій показав, що переважає їх смислове закріплення. Прикладом цього слугують конструкції цивільних правовідносин, цивільно-правових договорів, цивільно-правової відповідальності. Як приклад текстуального способу закріплення можна навести конструкцію цивільного зобов'язання, всі елементи якої словесно виражені у ст. 509 ЦК України. Водночас, певні юридичні конструкції можуть мати такі елементи, які також можна розглядати як самостійні юридичні конструкції. Наприклад, юридичні конструкції окремих цивільних договорів складаються з таких елементів, як договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма. Своєю чергою, договір-правовідношення є також юридичною конструкцією. І якщо юридичні конструкції цивільно-правових договорів загалом мають смисловий спосіб закріплення, то їх елементи – договір-правовідношення як самостійна конструкція – закріплюються текстуально.

Конструкція цивільних правовідносин. Юридична конструкція цивільних правовідносин є моделлю їх структури. Для її характеристики важливими є теоретичні положення про цивільні правовідносини, розроблені наукою цивільного права. Цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві ознаки і правових відносин загалом, і галузевих цивільно-правових зокрема.

Елементами цивільного правовідношення є суб'єкт і об'єкт, а також суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок (зміст). Вони відображаються в юридичній конструкції цивільних правовідносин, хоча кожен з них може бути представлений як окрема модель.

Аналіз ЦК України на предмет використання в ньому юридичної конструкції цивільних правовідносин показав, що вона включає: 1) суб'єкт – фізичні особи (в тому числі фізична особа-підприємець, опікун та піклувальник – підрозділ 1 Розділу 2 ЦК України), юридичні особи (підрозділ 2 Розділу 2 ЦК України), держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади (підрозділ 3 Розділу 2 ЦК України); 2) об'єкт – речі, майно, цінні папери, нематеріальні блага (Розділ 3 ЦК України); 3) зміст – суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки

(суб'єктивні права – Книга 2 ЦК України; низка суб'єктивних юридичних обов'язків, закріплена у статтях ЦК України – ч. 2 ст. 286, ч. 3 ст. 286, ст. 298 тощо).

Конструкція цивільно-правового договору. Договір – одна з центральних категорій цивільного права. Аналізуючи ЦК України з приводу використання в ньому юридичної конструкції договору, зазначимо, що вона є основною в цивільному праві. Елементами договору є договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма. За ЦК України договір – це підстава виникнення правовідносин, тобто юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання і відповідно до ст. 11 ЦК України є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. У цьому значенні згідно зі ст. 626 ЦК України договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір як правовідношення складається з таких елементів: відповідний суб'єктний склад правовідношення, його об'єкт (певні матеріальні й нематеріальні блага та дії) і зміст (сукупність суб'єктивних прав та обов'язків сторін) [2, с. 5].

Договір як форма розглядається як документ, у якому фіксуються умови договору, права та обов'язки сторін.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що юридична конструкція договору є моделлю його елементів (договору-факту, договору-правовідношення, договору-форми). Вона є складною, оскільки включає окремі моделі елементів договору. Загалом загальну договірну конструкцію можна представити як складну модель, що відображає суб'єктивний склад договору, його умови (предмет, строк, ціну тощо), права та обов'язки сторін договірних відносин, форму договору.

На основі цієї конструкції формуються конструкції окремих видів договорів, які звичайно ж мають свої особливості.

Зі змісту статей кодексу, що регулюють договірні відносини, важко однозначно виокремити договори, які є юридичними фактами, та договори – правовідношення. Окремі договори формуються через зобов'язання однієї сторони вчинити на користь іншої певні дії (наприклад, договори купівлі-продажу, роздрібною купівлі-продажу, поставки, міни, дарування та ін.). Для цього використовується конструкція договору-правовідношення. Частина договорів формується загальними фразами (як приклад, ст. 908 ЦК України – «перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення»), а в наступних статтях з використанням конструкції договору-

правовідношення формулюються конкретні види договорів перевезення). У ряді статей (§ 4 гл. 58 «Найм будівлі або іншої капітальної споруди», § 5 гл. 58 «Найм (оренда) транспортного засобу») для формулювання змісту договорів зазначена конструкція не використовується. Такі ж зауваження стосуються § 3 гл. 66 «Спеціальні види зберігання» (ст. 971 «Договір про надання індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком», ст. 973 «Зберігання речей у гардеробі організації») та ст. 1102 «Загальні положення про розрахунки із застосуванням розрахункових чеків». Очевидно, на нашу думку, слід було б в окремій статті дати перелік відповідних договорів і вказати, що до них застосовуються загальні положення про відповідні види договорів. У зв'язку з цим доцільно окремо вказати на різновиди договору купівлі-продажу і викласти статтю у такій редакції:

Стаття «Види договору купівлі-продажу»:

1. Видами договору купівлі-продажу є роздрібна купівля-продаж, продаж товару за зразками, продаж товарів з використанням автоматів, договір найму-продажу, поставка, контракція сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міна.

2. До цих договорів застосовуються загальні положення про купівлю-продаж або інші договори, елементи яких містяться у договорі, якщо інше не встановлено договором або законом та не суперечить суті зобов'язання.

3. Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання окремих видів договорів».

Подібним чином можуть бути сформульовані й інші статті. Наприклад, можна доповнити ст. 759 «Договір найму» ч. 3 у такій редакції: «Різновидом договору найму є договір прокату, договір найму (оренди) земельної ділянки, договір найму будівлі або іншої капітальної споруди, найм (оренда) транспортного засобу, лізинг. Загальні положення про найм поширюються на ці види договорів».

Стосовно конструкції договору як правовідношення, то у ЦК України є статті, в яких вказано предмет договору (наприклад, ст.ст. 656, 760, 788, 798, 807, 812, 980, 1030, 1078, 1116 ЦК України), права, обов'язки та відповідальність сторін, вказівки на сторони договору (наприклад, ст.ст. 720, 733, 746, 813, 818, 829, 838, 984, 1032, 1033, 1034, 1079, 1117 ЦК України). Система прав та обов'язків сторін – це зміст конкретного цивільного правовідношення. У самому договорі закріплено конкретну вольову модель того правовідношення, що виникає у відповідності із законом на підставі договору.

В окремих статтях ЦК України є вказівка на форму договорів. На нашу думку, слід доповнити статтю 181 ЦК України «Нерухомі та рухомі речі» ч. 3 у наступній редакції: «Договори купівлі-продажу, найму нерухомого майна, договори про передачу нерухомого майна під виплату ренти укладаються в письмовій формі, підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації».

Договір може вчинятися усно або письмово. Сторони мають право обирати форму договору, якщо інше не встановлено законом. Якщо в законі не вказано на необхідність укладення договору в певній формі, то застосовуються загальні правила про форму правочину та договору (ст.ст. 205–210, 639 ЦК України).

Отже, конструкція договору в цивільному праві – це модель, яка відображає елементи договору (договору-факту, договору-правовідношення, договору-форми). З використанням цієї конструкції сформовані нормативно-правові приписи, що містяться у главах 52–77 ЦК України.

Юридична конструкція цивільного правопорушення. Цивільне правопорушення є підставою цивільно-правової відповідальності (штраф, пеня) та застосування заходів захисту порушеного права (тобто відновлення порушених прав), хоча ці заходи можуть застосовуватися на підставі об'єктивно-протиправного діяння (тобто при відсутності вини). Юридична конструкція цивільного правопорушення включає об'єкт, суб'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону. Об'єкт – суспільні правовідносини, що регулюються цивільним правом. Суб'єкт – правопорушник; крім нього безпосереднім заподіювачем шкоди може бути й інша особа.

Об'єктивна сторона – шкода, заподіяна правопорушенням; протиправність поведінки правопорушника; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою. Суб'єктивна сторона – вина правопорушника, яка в окремих випадках опосередкована іншими суб'єктивними обставинами (ціль, мета, емоції та ін.).

У випадках, передбачених законом або договором, відповідальність настає при неповному (урізаному) складі правопорушення. У деяких випадках вина не вважається необхідною умовою відповідальності (наприклад, відповідальність за завдану моральну шкоду настає незалежно від вини органу державної влади, органу влади АР Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її заподіяла – ст. 1167 ЦК України). Питання про можливість відповідальності без вини є предметом дискусій учених-юристів і поки що остаточно не вирішено.

В юридичній літературі також іноді пропонується вважати можливим притягнення до відповідальності за відсутності збитків і відповідно причинного зв'язку (як приклад, стягнення неустойки).

Доказ наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою, якої зазнала потерпіла сторона, є обов'язком кредитора (потерпілого). У зв'язку з тим, що цивільним правом для притягнення до цивільної відповідальності допускається неповний склад правопорушення, встановлення причинного зв'язку є необхідним лише у випадках, коли така шкода дійсно заподіяна. Зазначається, що якщо нема шкоди, немає необхідності доказувати існування причинного зв'язку [3, с. 100].

Критерій, за допомогою якого встановлюється юридично значимий причинний зв'язок, фактично залежить від такої суб'єктивної умови, як вина. Вина у цивільному праві розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків [4, с. 216]. Відсутність вини доказується особою, яка порушила зобов'язання. Отже, у цивільному праві, на відміну від кримінального, діє припущення (презумпція) вини правопорушника. Особа визнається невинною, якщо за такого ступеня обачності і чутливості, які від неї вимагались відповідно до характеру зобов'язання, вона вжила всіх заходів для належного виконання зобов'язання. Відсутність вини доводиться особою, яка порушила зобов'язання, адже потерпілий не може знати, до яких заходів вдавався правопорушник, щоб виконати зобов'язання, і які психічні процеси відбувалися. Право порушника доказувати свою невинність не позбавляє потерпілого права давати суду свої докази вини боржника.

Юридична конструкція відповідальності без вини полягає в тому, що ст.ст. 900, 950, 1187 ЦК України передбачають можливість притягнення до відповідальності за випадкове заподіяння шкоди на законних або договірних підставах. Принцип генерального делікту проголошує, що будь-яка заподіяна суб'єкту цивільних правовідносин шкода повинна бути відшкодована і що майнова права та інтереси потерпілого навіть у разі заподіяння шкоди невинними діями (бездіяльністю) правопорушника не повинні бути ущемлені. У договірних правовідносинах відповідальність незалежно від вини також може бути передбачена домовленістю сторін (ст. 614 ЦК України).

Отже, юридична конструкція складу цивільного правопорушення включає об'єкт правопорушення (ст. 1 ЦК України), суб'єкт правопорушення (ст.ст. 2, 33, 52, 96, Глава 11 ЦК України), об'єктивну сто-

рону (ст.ст. 22, 23, 610, 623, 624 ЦК України) та суб'єктивну сторону правопорушення (статті 614, 1172, 1174 ЦК України).

Висновки. У кожній галузі права є стійкі конструкції, стан і розробка яких є основним показником досконалості даної галузі, рівня її розвитку. У цивільному праві це, окрім розглянутих нами, юридичні конструкції права власності, права інтелектуальної власності, конструкції речових прав, особистих немайнових прав, конструкції фізичної особи та юридичної особи тощо, які потребують окремого теоретичного аналізу. Подальший детальний аналіз юридичних конструкцій у цивільному праві дозволить підвищити ефективність теоретичної та техніко-правової сторони правозастосовної діяльності, ефективніше здійснювати теоретичні дослідження в цій галузі.

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

2. Договірне право: конспект лекцій / І.В. Жилінкова, В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатеева та ін.; за заг. ред. І.В. Жилінкової, В.І. Борисової. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – 116 с.

3. Цивільне право України: Академічний курс: підручник: У двох томах / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. Загальна частина. – 520 с.

4. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве / Г.К. Матвеев. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1955. – 306 с.

Дутко А.О. Использование юридических конструкций в гражданском законодательстве.

Рассматриваются особенности использования юридических конструкций в гражданском законодательстве. Анализируются юридические конструкции гражданских правоотношений, гражданско-правового договора, гражданского правонарушения. На основе анализа использования юридических конструкций в гражданском законодательстве предлагаются изменения в законодательство.

Ключевые слова: юридическая конструкция, гражданские правоотношения, гражданско-правовой договор, гражданское правонарушение.

Dutko A.O. The use of legal structures in civil law.

The article deals with the peculiarities of the legal structures usage in civil law. The legal structure of civil relations, civil contract, civil offense are analyzed by the author. Changes in the legislation are proposed on the basis of the analyses of the legal structures usage in civil law.

Key words: legal structure, civil and legal relations, civil contract, civil offense.

Стаття надійшла 17 березня 2013 р.